

ЧОВЕКЪТ ГРАНИЦА*

По случай 80 г. от рождението на чл.-кор. Тончо Жечев
Ст.н.с. I ст. дфн Румяна Дамянова, E-mail: damianova3@mail.bg

Има личности, които стават изразители на обществени и културни потребности, тенденции и очаквания. В дейността им изкрystalизират назрели нужди, самото общество усеща необходимостта от промени или трансформации и търси техния изразител. Тези личности се превръщат в катализатори на процеси, латентно зреещи в общественото мислене, дават израз на възможности, които се очаква да бъдат отключени, материализирани.

Тези потребности и тенденции — в целия дълговечен развой на българската култура — се осъществяват от ЛИЧНОСТИ ГРАНИЦИ. Те събират в себе си старото с новото, пресрещайки старото с кълновете на новото. Чрез тези личности се извършват промени, творческа еволюция, създават се модели. Тръгвайки от старото, осмислено и преоценено, те прекрачват в новото, като го осъществяват в себе си и чрез себе си. Защото в известен смисъл те са МЕЖДАТА. В историята на българската духовност има много такива значими личности, утвърдили чрез мисълта и делото си идеята за държавност, митологизиращия патриотичен повик или духовна свобода.

Границата е пространство, което само по себе си разделя, но границата е и място за трансформация — на старото в ново, на едно качество в друго, на едно знание в друго. В семиотичната теория на Юрий Лотман границата е филтърът, който пропуска ценното и значимото, ориентирайки го към другото, различното. В този смисъл личностите граници надрастват своето време, защото предусещат новото. Една от тези личности е ТОНЧО ЖЕЧЕВ. Той, може да се каже, е ЧОВЕКЪТ ГРАНИЦА за българската култура от втората половина на ХХ век, защото делото му — на литератор, критик, историк на културата, общественик и преди всичко творец — през последните десетилетия на века извърши нещо инициращо. Тончо Жечев именно стана общественият катализатор на много явления, назрели в българското културно пространство и очакващи своя изразител. Надарен с проникателност, ерудиция и усет за исторически променливото, но и съхраненото като духовна ценност, Тончо Жечев претенжаваше и критическата саморефлексия на мислещия човек, проумял сложните криволици на трудния път на постигането. Неговият глас умееше да утвърждава, носеше една особена категоричност и мъдра яснота, зад която прозираше силен и устойчив характер. В осанката му имаше нещо силно, благородно, овладяно — може би това бяха знаците на неговата човешка доброта и запомняща се толерантност.

Тончо Жечев промени пътищата на приобщаване към модерното, като търсеше упование в уроците на миналото. Сякаш през многостенна призма умееше да проглежда в бъдещето, съзирайки опорите, препятствията и изпитанията в националния ни път. С удивителна интуиция и талант той предусети жребия на словото като единствена духовна територия, на която българинът през времето и досега е отстоявал своята идентичност. Във и чрез словото Тончо Жечев до последния си дъх се бореше за отстояване на българското — като изстрадана съдба, традиция и опит; със завидна устойчивост поемаше нападките и неспестените укори, за да запази ненакърнено българското — като идея, завет и памет.

Това, което бележи неговия път на мислител и творец, може да се определи с една дума — емблемност. Във всичките си проникновени вглеждания в историческия развой на българската култура и литература Тончо Жечев създаде и завеща езикови образи емблеми, които удивително точно формулират не само неговата представа за явленията, но разкриват и тяхната иманентна

същност. Българската литературноисторическа памет се опира на надживели времето образи формули — казаното от Владимир Василев за „Нощ” на П. К. Яворов — „най-яворовият стих”, определенията му за „Старопланински легенди” на Й. Йовков като „най-поетичната книга” или за „Вечери в Антимовския хан” като най-мъдрата книга; статията на Александър Балабанов „Из поезията на Елин Пелин”, която даде съвсем нови насоки на тълкуване, и др. Такива образи емблеми, изведени и като методологически проблем, съпътстват Тончо Жечевите интерпретации на творчеството на немалко български творци или културни явления: „Откритието на Войников” (първият модерен прочит на „Криворазбраната цивилизация”), „Завещанието на Димитър Димов”, „Загадката на Димитър Талев”, „Безподобният Николай” (за творчеството на Лилив като „лебедова песен на българския индивидуализъм”), ярката метафора на завръщането — „Троя е достижима, все така непостижима е Итака”, или изведеният като конституиращ новото време символ от най-значимата му книга — „Българският Великден или страстите български”, и още много. Тончо Жечев често напомняше мисълта на Талев, че „в миналото са корените на настоящето”, и градеше своите тези и анализи именно върху твърдината на изстраданото, но съхранено българско национално битие.

Трудът, който промени научната и културноисторическата парадигма през последните десетилетия на ХХ век, безспорно е „Българският Великден или страстите български”. Тончо Жечев обичаше да се шегува, че в резултат на заравянето в стотици архиви, архивни сборки или прашни тавански стаи е придобил почти вкусос усет и само по праха може вече да определи коя книга е от 1842-а или от 1853 г. Проучвайки историческата истина за един от преломните моменти в българската национална съдба, той разкри с впечатляваща ерудиция и талант труднообозримия исторически, личностен, социален и нравствен свят на българина от ХІХ век. Той обхвана онези „български хоризонти” (на менталността, личностите и делата), които през „страсти” и борби доведоха до „възкресението” на всичките ни национални стремежи”, но също и до „страстната неделя — 1861”, и горестно изпитаха „вкуса на победата”. Именно в улавянето на това преместване на порива и опиянението от една съдбовна национална и духовна идея в последвала резигнация от исторически променената и недооценена ситуация се съдържа най-значимото естетико-културно откритие на Тончо Жечев в този труд.

В едно интервю от последното десетилетие, публикувано в сп. „Летописи”(1993) със симптоматичното заглавие „Държава, но с мярка!”, Тончо Жечев се връща към предупрежденията на миналото като мяра на настоящето: „Когато на 17 ноември 1989 г. гледах в Шумен по телевизията митинга пред „Св. Александър Невски”, към чието свикване имах известно отношение, аз само се усмихнах, когато един от ораторите каза, че денят му приличал на нов „български Великден”. Усмихнах се, защото за мене беше ясно, че ораторът схваща само тържествената, празнична, радостна, въодушевяваща страна на тоя голям ден. Но едва ли знаеше какво говори. Защото не си даваше сметка — щом е Великден, ще започнат и „страстите български”. Тази именно вгълбеност в подхода към факти, идеи и личности отреди на Тончо Жечев и радостната, и често нерадостна съдба — да носи мъдростта на откровението, но и да изпитва ударите на проста човешка завист или недоброжелателство.

За „Митът за Одисей” Тончо Жечев обичаше да казва, че е „най-субективната книга”, която е написал, носеща светлия знак на изповедта. Чрез нея той създаде друг образ символ — „героят на завръщането, а не на пътуването”. Той сякаш съзираще в Одисей изживяно и неизживяно, чувстваше болките, измамите и горестта в сферата на този Одисеев кръг, тъгуваше за знаците от миналото, онасловил ги в друга емблема — „Напред към традицията!”. Когато Тончо Жечев навърши 50 години и отидох да го поздравя, ми каза: „Знаеш ли, имам чувството, че досега, цели петдесет години, съм завързвал възли. Сега вече трябва да започна да ги развързвам”. Запомних тези думи. За мен те бяха повече от лично признание или предусетена граница, възприех ги като интуиция.

Тончо Жечев беше и силна публична личност. Той умееше да взима решения, беше категоричен в отстояването им. Десетте години, в които бе директор на Института за литература при БАН, също промениха много. За всички, които постъпихме като аспиранти или сътрудници

по това време, представата ни за научна институция остана такава, каквато бе създадена от Тончо Жечев. Той утвърди авторитета на Института за литература като център на духовния и интелектуалния живот, ценеше таланта и въображението, с такт и толерантност помагаше на всекиго с всичко, за да преодолее лична драма, несправедлива обида, изолация. Създаде традиция, плодотворна и щедра, която се отстоява и до днес. Замисленият от Института за литература сборник с научни изследвания „ВЕЧНИТЕ СТРАСТИ БЪЛГАРСКИ” (2004 г.) е израз на почит, уважение и обич към учения, учителя, човека, към един от най-ярките съвременни български хуманитаристи.

Към всичко Тончо Жечев подхождаше с широта, доверие, Христова вяра и упование. Но и не забравяше високата цена на избора: ”Аз съм хуманист, отдавна изповядвам вярата на Достоевски, че цялата бъдеща хармония не струва и една детска сълза”. Сътвореното от Тончо Жечев е солиден влог в модерната есеистика и критика на ХХ век, проникновената му мисъл остави значими образци на литературноисторически анализи, на философия на историята и културата.

* Уводна статия, препечатана с любезното съгласие на авторката, от сборника: Вечните страсти български : Почит към Тончо Жечев / Състав.: М. Карабелова, Р. Дамянова, П. Ватова, Г. Цонкова. — София : Изд. център Б.Пенев — ИЛ; Корпорация Развитие — КДЛ, 2004, с. 13-16.